

ПРИНЦИПИ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**JUSTICE PRINCIPLES IN UKRAINE: CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECT**

Ніщимна С.О., д.ю.н., професор,

завідувач кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу

Пенітенціарна академія України

Актуальність дослідження визначається необхідністю зміцнення верховенства права, адаптації законодавства до європейських стандартів, реформування судової системи, захисту прав і свобод громадян та підготовки висококваліфікованих правників. Метою дослідження є висвітлення конституційно-правового аспекту принципів правосуддя.

Наголошується, що вивчення принципів правосуддя з конституційно-правової точки зору дозволяє не лише зосередитися на положеннях Конституції, але й аналізувати їх через призму універсальних цінностей та принципів, визнаних міжнародним правом, що сприяє більш глибокому розумінню функціонування судової системи та її ролі у забезпеченні прав і свобод громадян.

З'ясовано, що дослідження конституційно-правових аспектів принципів правосуддя дозволяє не лише краще зрозуміти функціонування судової системи, але й виявити основні проблеми та недоліки, які перешкоджають реалізації принципів верховенства права, незалежності судової влади та демократичності правосуддя. Це, у свою чергу, створює підґрунтя для розробки рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення законодавства і практики правозастосування в Україні.

Акцентовано увагу, що впровадження Бангалорських принципів у судову систему в Україні є важливим кроком до підвищення стандартів судової етики та професіоналізму. Бангалорські принципи, хоча і не закріплені безпосередньо у Конституції України, по суті доповнюють та конкретизують конституційні положення про правосуддя. Вони встановлюють стандарти поведінки для суддів, які сприяють дотриманню конституційних принципів незалежності, неупередженості, чесності та професіоналізму.

Резюмується, що гносеологія принципів правосуддя, включаючи Бангалорські принципи, є важливим внеском у розвиток правової системи України, сприяючи забезпеченню високих стандартів незалежності, неупередженості, цілісності, належної поведінки, рівності та компетентності суддів, що є ключовими для забезпечення справедливого та ефективного правосуддя в Україні.

Ключові слова: Бангалорські принципи, верховенство права, доступ до суду, корупція, нормативно-правове забезпечення, судова реформа, судочинство.

The urgency of the study is determined by the necessity to strengthen the rule of law, adapt legislation to European standards, reform the judicial system, protect the rights and freedoms of citizens, and train highly qualified lawyers. The purpose of the study is to cover the constitutional and legal aspect of justice principles.

It is emphasized that the study of justice principles from a constitutional and legal point of view allows not only to focus on the provisions of the Constitution, but also to analyze them through the prism of universal values and principles recognized by international law, which contributes to a deeper understanding of the judicial system functioning and its role in ensuring citizens' rights and freedoms.

It was found that the study of the constitutional and legal aspects of justice principles allows not only to better understand the functioning of the judicial system, but also to identify the main problems and shortcomings that prevent the implementation of the rule of law principles, judiciary independence and the democracy of justice. This, in turn, makes the basis for the development of recommendations and proposals for improving legislation and law enforcement practice in Ukraine.

Attention was drawn to the fact that the introduction of the Bangalore principles into the judicial system in Ukraine is an important step towards raising the standards of judicial ethics and professionalism. The Bangalore principles, although not directly enshrined in the Constitution of Ukraine, essentially complement and specify the constitutional provisions on justice. They establish standards of conduct for judges that promote constitutional principles of independence, impartiality, integrity and professionalism abidance.

It is summarized that the epistemology of justice principles including the Bangalore principles, is a crucial contribution to the development of the legal system of Ukraine, contributing to ensuring high standards of independence, impartiality, integrity, proper conduct, equality and competence of judges, which are key to ensuring fair and effective justice in Ukraine.

Key words: Bangalore principles, rule of law, access to court, corruption, normative and legal provision, judicial reform, judiciary.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження конституційного аспекту принципів правосуддя в Україні важко переоцінити, оскільки ця проблема знаходиться у центрі сучасних правових реформ в Україні. Після Революції Гідності 2014 року українське суспільство активно прагне до демократичних змін та впровадження європейських стандартів правосуддя, що робить дослідження в цій сфері надзвичайно важливим.

Гносеологія принципів правосуддя на конституційно-правовому рівні сприяє зміцненню верховенства права в Україні. Принцип верховенства права є основою демократичного суспільства, забезпечує справедливість, правову визначеність та захист прав людини. Українські вчені, досліджуючи ці питання, сприяють формуванню теоретичної бази для подальших правових реформ, які мають на меті вдосконалення судової системи та підвищення довіри громадян до судів.

Окрім цього, конституційно-правовий аспект принципів правосуддя має важливе значення для адаптації українського законодавства до європейських стандартів. Україна взяла на себе зобов'язання щодо імплементації міжнародних правових норм, зокрема Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав

людини. Дослідження українськими науковцями принципів правосуддя допомагає ідентифікувати недоліки в національному законодавстві та судовій практиці, а також розробити рекомендації для їх усунення, що сприяє інтеграції України в європейський правовий простір.

Вкажемо також, що актуальність дослідження підкріплюється необхідністю реформування судової системи України. Корупція, затягнуті судові процеси та недовіра громадян до суддів є серйозними проблемами, що вимагають негайного вирішення. Вивчення принципів правосуддя допомагає визначити основні напрямки реформ, зокрема підвищення прозорості судових процесів, забезпечення незалежності суддів та посилення контролю за їх діяльністю. Науковий аналіз цих питань сприяє розробці ефективних механізмів боротьби з корупцією та підвищення ефективності судочинства.

Крім того, дослідження принципів правосуддя на конституційно-правовому рівні має важливе значення для захисту прав і свобод громадян. Національне право гарантує кожному право на справедливий суд, але реалізація цього права часто стикається з численними перешкодами. Наукові дослідження дозволяють виявити ці перешкоди та запропонувати шляхи їх подолання, що сприяє більш

ефективному захисту прав людини та зміцненню демократичних інститутів. До того ж, вивчення конституційно-правових аспектів правосуддя, сприяє підвищенню рівня юридичної освіти та професійної підготовки майбутніх суддів, адвокатів та правозахисників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як слушно відзначає Я. Богів «Проблематика функціонування судової системи в Україні, її реформування, узгодження стандартів судочинства провідних країн світу з національною системою правосуддя були предметом дослідження багатьох вчених-фахівців різних галузей юридичної науки» [1, с. 31].

Так, вказані питання вивчалися такими вітчизняними науковцями як Я. Богів, В. Боняк, С. Головатий, М. Григорчук, Д. Давидов, М. Козюбра, М. Корнієнко, Н. Кошіль, В. Кравчук, А. Кучук, П. Мандзик, С. Погребняк, С. Шевчук та ін.

Окремо згадаємо дослідження В. Кравчук та О. Юхимюк у якому автори пропонують виокремлювати принципи «статусні (які безпосередньо стосуються особи судді) та функціональні (які стосуються реалізації суддями прав та обов'язків)» [2, с. 108]. Вважаємо, що ця ідея потребує більш детального аргументування, зважаючи на тисний зв'язок вказаних категорій: статус проявляється саме через функціональний аспект. Однак, ми зазначили цю роботу як таку, що вказує на наявність різних інтерпретацій обраної нами проблематики, що є додатковим фактором актуальності теми.

Так, на думку П. Мандзик «сучасна система правосуддя на національному рівні включає в себе три підсистеми принципів: інституційну, функціональну, організаційну» [3, с. 104].

До цього слід додати і те, що саме поняття принципів і до сьогодні багато у чому сприймається формально. «Переважно ця тема залишається невисвітленою у навчальній і науковій вітчизняній правничій літературі, фактором чого, багато у чому, є превалювання юридичного нормативізму, за якого принципи сприймаються суто як декларативні положення, які мають знайти подальше закріплення у нормах права (які мають визначити «механізм» їх реалізації)» [4, с. 60]. Як бачимо, правосуддя може бути принципом судочинства, то ж наскільки доцільно вести мову про принципи правосуддя.

Відзначимо також, що у науковій літературі, як правильно вказують О. Богданов та Р. Панчишин, склались різні підходи до розуміння співвідношення правосуддя та судочинства, при цьому правосуддя розглядається серед іншого як принцип судочинства або як його основна характеристика [5, с. 39].

Таким чином, як бачимо, актуальність обраної тематики дослідження посилюється відсутністю в науковій літературі усталеного підходу до розуміння предмету пізнання.

Метою дослідження є висвітлення конституційно-правового аспекту принципів правосуддя. Однак, наголошено, що ми не ставили завдання детально проаналізувати відповідні принципи. Ця робота перш за все спрямована на привертання уваги науковців до проблематики, пов'язаної із принципами правосуддя, задля детального їх вивчення та створення узагальненого підходу до їх сприйняття.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай використання при характеристиці явища чи предмета слова «конституційний» сприймається більшістю вітчизняних правників через спрямування до Конституції України або принаймні до конституційного права. Загалом підтримуючи такий підхід, вважаємо, що він дещо звужує сферу «конституційності». Конституційність як характеристика є значно ширшим явищем, ніж просто відповідність нормам Конституції України. Вона охоплює загальні принципи та цінності, закладені в Основному законі, наприклад, такі як верховенство права, права і свободи людини, поділ влади, демократія та правова держава. Таким чином, конститу-

ційність можна розглядати як певний стандарт, до якого повинні прагнути всі інституції та юридичні норми відповідної держави. Так, «частину конституційних принципів втілено в тексті Основного Закону України опосередковано, через низку інших норм, які містяться в різних його розділах, спрямовані на регулювання різних сфер суспільних відносин, але в цілому системно закріплюють визначальні ідеї конституційно-правової регламентації» [6] – слушно вказує Д. Кулешов.

Вивчення принципів правосуддя з конституційно-правової точки зору дозволяє не лише зосередитися на положеннях Конституції, але й аналізувати їх через призму універсальних цінностей та принципів, визнаних міжнародним правом, що сприяє більш глибокому розумінню функціонування судової системи та її ролі у забезпеченні прав і свобод громадян.

Так, наприклад, принцип незалежності судової влади є фундаментальним для конституційного права, але його втілення в життя вимагає не лише закріплення в Конституції України, але й створення відповідних механізмів та гарантій на практиці. Що включає забезпечення фінансової та адміністративної незалежності судів, прозорість процесу призначення суддів, захист їх від політичного впливу тощо.

Крім того, принцип верховенства права, який є однією з основних засад конституційного права [7, с. 27–28], передбачає, що всі суб'єкти права, включаючи державні органи та посадових осіб, повинні діяти в межах закону, що вимагає не лише формального закріплення цього принципу в Конституції, але й реальних кроків для його дотримання, таких як ефективний контроль за діями влади, наявність механізмів оскарження незаконних рішень та дій, доступ до справедливого суду та ін.

Водночас, не можемо не наголосити на тому, що перелік принципів судочинства, закріплений у ч. 2 ст. 129 Конституції містить тільки 9 принципів, серед яких відсутній принцип верховенства права [8]. І хоча цей перелік не є вичерпним, однак одна з головних засад функціонування соціуму – верховенство права – у цьому переліку не зазначена. Разом з тим, у ч. 1 ст. 129 принцип верховенства права згадується як той засіб, яким має керуватися суддя, приймаючи рішення.

Конституційність також охоплює принципи демократичності та участі громадян у управлінні державою. Правосуддя повинно бути не лише справедливим, але й доступним та прозорим для громадян. Судова система має забезпечувати можливість участі громадськості у судових процесах, наприклад, через інститути присяжних або громадських рад при судах. «Із запровадженням інституту присяжних у кримінальному судочинстві Україна зробила ще один крок до демократизації кримінального провадження, створила необхідні умови для подальшого втілення ідей правової держави у сфері правосуддя» [9, с. 372] – відзначає Г. Попадинець.

Враховуючи наведене, можна стверджувати, що конституційність як концепт є динамічним та багатоаспектним, що охоплює не лише формальні юридичні норми, але й загальні принципи та цінності, які є основою правової системи демократичної держави. Дослідження українськими вченими конституційно-правових аспектів принципів правосуддя сприяє поглибленню розуміння цих принципів та їх практичного втілення, що є необхідною умовою для розвитку правової держави та захисту прав і свобод людини в Україні.

Окрім зазначено не можна не згадати і Бангалорські принципи, які відіграють важливу роль у формуванні етичних стандартів та забезпеченні незалежності і неупередженості суддів у всьому світі [10]. Бангалорські принципи поведінки суддів, прийняті у 2002 році, стали міжнародним еталоном для судової етики та професійної поведінки. Їх основна мета – забезпечити високі стандарти чесності, неупередженості та професіоналізму в судовій системі, що є ключовими елементами конституційного правосуддя.

Бангалорські принципи включають шість основних цінностей, які мають бути дотримані для ефективного здійснення правосуддя.

1. Незалежність. Судді повинні бути незалежними від усіх зовнішніх впливів та тисків. Незалежність суддів є основою для довіри громадян до судової системи та забезпечення справедливого правосуддя.

2. Неупередженість. Судді повинні розглядати справи об'єктивно та без упередження. Вони мають уникати будь-яких ситуацій, які можуть створити враження упередженості.

3. Чесність і невідкупність. Судді повинні діяти з високим рівнем моральної та етичної відповідальності, що включає дотримання принципів чесності, порядності та професійної етики у всіх аспектах своєї діяльності.

4. Належна поведінка. Судді повинні підтримувати високий рівень професійної поведінки як в суді, так і поза його межами, що сприяє збереженню довіри громадськості до судової системи та підвищенню авторитету судової влади.

5. Рівність. Судді повинні забезпечувати рівне ставлення до всіх осіб, незалежно від їхнього соціального, економічного чи іншого статусу, що включає недопущення дискримінації за будь-якими ознаками та забезпечення рівного доступу до правосуддя для всіх громадян.

6. Компетентність та старанність. Судді повинні постійно підвищувати свій професійний рівень та знання, щоб забезпечити якісне та ефективне правосуддя. Вони мають ретельно та уважно розглядати всі справи, що знаходяться у їх провадженні, забезпечуючи високу якість судових рішень.

Наголосимо, що впровадження Бангалорських принципів у судову систему в Україні є важливим кроком до підвищення стандартів судової етики та професіоналізму, що може бути основою для зміцнення незалежності судової влади, підвищення довіри громадян до судів та забезпечення справедливого правосуддя. Крім того, наукові дослідження українських вчених щодо конституційно-правових аспектів принципів правосуддя, з урахуванням Бангалорських принципів, дозволяють глибше аналізувати етичні та професійні стандарти, які мають бути дотримані суддями. Це допомагає ідентифікувати проблеми та розробити рекомендації для покращення етичних норм та підвищення професійної підготовки суддів.

Наголосимо, що не все з означеного передбачено у вже згаданій ч. 2 ст. 129 Конституції України, однак, відповідь на питання, чи можливо розглядати Бангалорські принципи у контексті конституційного регулювання принципів правосуддя, є, на нашу думку, очевидною.

По-перше, Бангалорські принципи, хоча і не є безпосередньо закріплені у Конституції України, по суті доповнюють та конкретизують конституційні положення про правосуддя. Вони встановлюють стандарти поведінки для суддів, які сприяють дотриманню конституційних принципів незалежності, неупередженості, чесності та професіоналізму. Таким чином, впровадження цих принципів у практику українського правосуддя можна вважати час-

тиною широкого конституційного контексту, спрямованого на забезпечення верховенства права.

По-друге, Бангалорські принципи мають міжнародне визнання і використовуються як еталон для суддів у багатьох країнах світу. Вони відповідають міжнародним стандартам правосуддя, які Україна зобов'язалася дотримуватися в рамках свого прагнення до європейської інтеграції та виконання міжнародних зобов'язань. Таким чином, врахування Бангалорських принципів у конституційному регулюванні принципів правосуддя допомагає Україні адаптувати свою судову систему до загальноприйнятих міжнародних норм та стандартів.

По-третє, інтеграція Бангалорських принципів у правову систему України сприяє підвищенню довіри громадян до судової влади. Прозорість, підзвітність та високі етичні стандарти поведінки суддів є ключовими для забезпечення справедливого правосуддя та зміцнення демократичних інститутів. Враховуючи поточні виклики, з якими стикається судова система України, розгляд цих принципів на конституційному рівні може мати позитивний вплив на ефективність та репутацію судової влади.

Окрім того, ці принципи можуть служити основою для навчання та підвищення кваліфікації суддів, адвокатів та інших правників. Вивчення та застосування Бангалорських принципів у процесі підготовки майбутніх суддів дозволяє виховати нове покоління правників, які дотримуються високих етичних стандартів і професіоналізму.

Важливо також зазначити, що Бангалорські принципи сприяють забезпеченню прозорості та підзвітності судової системи. Вони містять рекомендації щодо публічного доступу до інформації про діяльність суддів, що підвищує довіру громадян до судової влади та сприяє боротьбі з корупцією.

Отже, можна стверджувати, що розгляд Бангалорських принципів у контексті конституційного регулювання принципів правосуддя є не лише можливим, але й необхідним. Вони доповнюють національні правові норми, сприяють розвитку правової системи, підвищенню професійної етики та забезпеченню справедливого правосуддя. Використання цих принципів як орієнтира для реформування судової системи України є важливим кроком до зміцнення демократичних інститутів та захисту прав і свобод громадян.

Висновки. Дослідження конституційно-правових аспектів принципів правосуддя дозволяє не лише краще зрозуміти функціонування судової системи, але й виявити основні проблеми та недоліки, які перешкоджають реалізації принципів верховенства права, незалежності судової влади та демократичності правосуддя. Це, у свою чергу, створює підґрунтя для розробки рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення законодавства і практики правозастосування в Україні. Гносеологія принципів правосуддя, включаючи Бангалорські принципи, є важливим внеском у розвиток правової системи України, сприяючи забезпеченню високих стандартів незалежності, неупередженості, цілісності, належної поведінки, рівності та компетентності суддів, що є ключовими для забезпечення справедливого та ефективного правосуддя в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богів Я. Принципи правосуддя як основа функціонування судової системи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 4 (36). С. 30–37.
2. Кравчук В.М., Юхимюк О.М. Статусні принципи правового статусу суддів. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2019. № 3 (5). С. 104–120.
3. Мандзик П. І. Принципи національної системи правосуддя: сучасне розуміння. *Юридична наука*. 2020. № 1 (103). Т. 2. С. 100–105.
4. Кучук А. М. Право в умовах постмодерну: правовий дискурс: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 130 с.
5. Богданов О. М., Панчшин Р. І. Правосуддя як якісна характеристика судочинства. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 39–42.
6. Кулешов Д.В. Незалежність судової влади як конституційна цінність та принцип конституційного ладу України. *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 1–13.
7. Козюбра М. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 4. С. 24–32.
8. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141
9. Попадинець Г. Правовий статус інституту присяжних у кримінальному судочинстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 3 (35). С. 368–373.
10. Коментарі щодо Бангалорських принципів поведінки суддів. URL <https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/komentari-bangalorski-9818bfb11.pdf> (дата звернення: 10.06.2024 р.)